

Makale Geliş | Received : 29.05.2025

Makale Kabul | Accepted : 28.06.2025

DİN VE DİJİTALLEŞME: SANAL DİN VE DİNİ TOPLULUKLAR

Servet Örnek*
Kemaleddin TAŞ**

Özet

İnsanlık tarihi boyunca belirli icatlar ve teknolojik gelişmeler toplumları birçok açıdan özellikle de sosyo-kültürel alanda önemli ölçüde etkilemiştir. Küresel ölçekte internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte toplumların da bu yenilikten farklı yönlerden etkilenmeleri kaçınılmaz olmuştur. İnterneti, hem kültürel hem iletişimsel anlamda insanlığı yakın yüzyılda en çok etkileyen faktörlerden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu teknolojiyle birlikte çevrimiçi, çevrimdışı ve sanal gerçeklik gibi kavramlar toplumların hayatında beliren yeni olgular olarak ortaya çıkmıştır. Birçok kullanıcı, bu teknolojiyi sosyal alanlarını genişletmek veya sosyal hayata katılım için önemli bir araç olarak kullanabilmektedir. Bu bağlamda kullanıcıya bilgiye erişim konusunda daha hızlı ve kapsamlı erişim imkânları sunması, interneti bu çağın etkin ve aktif araçlarından biri haline getirmiştir. Zaman ve fiziki mekân sınırlılıklarını aşan özellikleriyle internet, kullanıcılarına kendileriyle aynı veya farklı inançlara sahip kişilerle iletişime geçme, dini tecrübelerini paylaşma, farklı kaynaklardan dini bilgiye erişme gibi imkânlar sunabilmektedir. Böylece insanlar, dini bilgi edinmenin yanı sıra sunulan interaktif özelliklerle bunu paylaşmakta ve tartışmaktadır. Aynı zamanda sanal bir ortamda din ve dini yaşantılarla ilgili farklı deneyimler kazanmaktadır. Bu çalışmada din, dini yaşantılar ve dini çalışmaların bu teknolojiden ne ölçüde etkilendiği veya yeni biçimler kazanıp kazanmadığına yönelik araştırma ve bulgulara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, Sosyal Etkileşim, Din, Sanal Ortam, Sanal Din

RELİGİON AND DIGITALIZATION: VIRTUAL RELİGİON AND RELİGİOUS COMMUNITİES

Abstract

Throughout human history, certain inventions and technological developments have significantly affected societies in many ways, especially in the socio-cultural field. With the widespread use of the internet on a global scale, it has become inevitable for societies to be affected by this innovation in different ways. It can be evaluated the internet as one of the factors that has affected humanity the most in the recent century, both culturally and communicatively. With this technology, notions such as online, offline and virtual reality have emerged as new phenomena in the lives of societies. Many users can use this technology as an important tool to expand their social areas or to participate in social life. In this context, the fact that it offers its users faster and more comprehensive access to information has made the internet one of the effective and active tools of this age. Having the features that transcend the limitations of time and physical space, the internet can offer its users the opportunity to communicate with people who have the same or different beliefs, share their religious experiences and access religious information from different sources. Thus, in addition to gaining religious information, people share and discuss it with the interactive features offered. At the same time, they gain different experiences regarding religion and religious life in a virtual environment. This study will include research and findings on the extent to which religion, religious experiences and religious studies are affected by this technology or whether they have gained new forms.

Key Words: Internet, Social Interaction, Religion, Virtual Space, Virtual Religion

*Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, rnkstrvt@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5122-0973.

**Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, kemaleddintas@sdu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8759-5147.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca toplumların hayatında önemli bir yer teşkil eden haberleşme ve iletişimin, bilim ve teknolojiye paralel olarak gün geçtikçe kapsamını ve fonksiyonunu arttırdığını söylemek mümkündür. Basılı yayınlar, işitsel ve görsel kitle iletişim araçlarının yanı sıra ülkemizde 90'lı yıllardan itibaren öncelikle televizyon yayıncılığındaki çeşitliliğin ardı sıra internet teknolojisinin toplumsal hayatta yer edinmesi ve sonraki süreçte dijital medya alanında görülen gelişmelerle birlikte internetin toplumsal boyutta iletişim kanallarını çeşitlendirerek bu kapsamdaki işlevselliğinin arttığı gözlenmektedir. Günümüzde artık toplum hayatında çevrimiçi teknolojiyle birlikte dijital medyanın sosyal hayatta belirgin etkileriyle mevcut olduğu ve birçok yönden toplumu etkilediği değerlendirilmektedir.

Hem birey hayatında hem de bireyin içinde olduğu toplumsal yapının şekillenmesinde önemli bir değer olarak kabul edilen din olgusu da dijital medyanın fonksiyonel durumu açısından ele alındığında iki olgu arasında çeşitli yönlerde karşılıklı bir etkileşim söz konusu olabilmektedir. Toplumdaki din, dindarlık algısının dijital medya ile ne ölçüde bir etkileşim içerisinde olduğu ve bunun sınırlılıklarının tespit edilmesinin mümkün olup olmayacağı birçok araştırmacının öncelikli konusu olarak ele alınmıştır (Campbell H. A., 2010, s. 41). Özellikle dini birçok konunun rahatlıkla tartışılıp karşılıklı fikir alışverişinde bulunabildiği, dine ait salt teorik olmayan aynı zamanda pratiğe yönelik yansımalarının da yer alabildiği, dine yaklaşımın bu anlamda yeniden şekillenebilmesini sağlayabilen platformlar, internetle birlikte toplumsal alanda yaygınlaşıp görünür etkiler elde etmiştir. Dolayısıyla çevrimiçi ortamdaki sanal din olgusu ve bu olguyla ortaya çıkan sanal dini topluluklar kapsamlı bir şekilde incelenmesi gereken bir alandır (George, 2006, s. 80-86).

1990'lı yılların sonunda internet teknolojisinin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte sanal ortamda birbirinden farklı pek çok alanda interaktif hizmet veren platformlar ortaya çıkmıştır. Sosyal iletişimin sanal ortamdaki merkezi bu platformlar olmuştur. Kişiler bu platformlar üzerinde birçok farklı konunun yansısı din ve dine dair yaşantılar ile ilgili bilgi edinme tartışma sorgulama ve eleştirel paylaşımda bulunma imkânlarını elde etmiştir.

İnternet teknolojisinin gelişmesi ve küresel ölçekte kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte etkileri farklı toplumsal değerlerin üzerinde daha belirgin fonksiyonlara sahip olmuştur. Bu teknolojinin birçok alanda görünür ölçüde neden olduğu dijitalleşme sürecinin toplumlar üzerindeki etkileri özellikle kültürel ve değerler alanındaki yansımalarıyla birçok çalışmaya konu edinilmiştir.

Kapsamlılık ve sunduğu kolay erişim yöntemleriyle internet, insanların din hakkında bilgi edinmeleri ve dini kaynaklara erişmelerine dair önemli imkânlarla sahiptir bu çerçevede önemli bir kaynak zeminini de teşkil etmektedir (Haberli, 2014, s. 61). Kutsal metinlerin çevrimiçi sürümleri, dini eğitim materyalleri, ilahiler ve dualar gibi çeşitli dini kaynaklara erişim mümkün olurken farklı kültürlerden bireyleri bir araya getiren İnternet üzerindeki çeşitli forumlar, bloglar ve sosyal medya grupları, insanların dini konularda bilgi edinmelerine ve tartışmalarına olanak tanımaktadır (Bellar & Campbell, 2023, s. 78). Bu platformlar, dini eğitim materyalleri, teolojik tartışmalar ve dini felsefi düşüncelerin paylaşılmasına önemli bir zemin sağlayabilmektedir. Dijital çağın dini deneyimleri nasıl değiştirdiği ve dini uygulamaların internet ve diğer dijital platformlar aracılığıyla nasıl dönüştürüldüğü detaylı bir biçimde ele alınarak, sanal din kavramı üzerine daha kapsamlı çalışmayı zorunluluk haline getirmektedir.

Ülkemizde dinin sanal ortamdaki kapsam ve durumunun işlendiği çalışmalar ele alındığında bu alanda yapılan çalışmaların genellikle Avrupa merkezli çalışmalardan esinlenerek yapıldığını ifade etmek mümkündür. “Virtual Religion” kavramı bu çalışmalarda en çok ön plana çıkan kavramlar arasında yer almaktadır. Kavramın yaygın olarak ilk kullanım örneklerinin batı kaynaklı araştırmalarda sıklıkla işlendiğini ve bunun genellikle salt belirli bir inanç sistemini merkezde tutarak yapıldığını söylemek mümkündür (George, 2006, s. 129).

Toplumsal Hayatta Din: Dinî Yaşantı ve Dindarlık

Din, davranış ve düşüncelerimize kutsallık kazandırmak; bireyin iç dünyasında olup bitenleri, ferdin inanç ve bilinçlerini, bilgi ve tezlerini, toplumsal kurumları, siyasal ve toplumsal düzeni, onlara nihai olarak geçerli ontolojik statüler bahşetmekle, yani onları kutsal ve kozmik referanslar çerçevesine yerleştirmek suretiyle meşrulaştırır (Okumuş, 2006, s. 89). Din ile tabiatı gereği bir varlık olarak insan arasında çok sıkı ilişkiler olduğu bilinmektedir. İlk insan ve ilk toplumla birlikte dinin de var olduğu, genel bir kabul görmüştür (Okumuş, 2006, s. 96). Dinin temel referansları kaynak alındığında insanlığın yeryüzünde var olmasıyla beraber din gerçeği, insan ve toplumlar üzerinde devamlı etkili bir niteliğe sahip olagelmiştir. Dolayısıyla bu yönüyle insanlık tarihi, aynı zamanda din tarihi veya dinsel olaylar serüvenidir.

İnsanı ve toplumları dinden ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir. Din, insan toplumlarının evrensel bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini inançlar, insan kaderinin en fiili ya da en etkili faktörüdür. Din, kültürün ilk basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi tabii birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur (Wach, 1999, s. 17-30). İnsanla din arasındaki bu ilişki, geçmişten günümüze etkisini sürdürmektedir. İnsan yaratılışını merkeze alarak hareket edersek bu ilişkinin insanlık geleceğini de kapsayacağı sonucuna ulaşmamız güç olmayacaktır.

İnsanın ferdi ve sosyal, özel ve kamusal özellikleri bulunduğu göre, insanla sıkı yakınlığı olan, daha doğrusu insanın hayatını yönlendirmek için var olan ve insanın mutluluğunu hedef edinen dinin de doğal olarak insanla hem bireysel hem sosyal ve hem özel hem de kamusal yönleri itibarıyla ilişkileri olacaktır (Okumuş, 2006, s. 97). Diğer bir ifade ile din hakkında bu tespitler ışığında, dinin sadece ferdi değil aynı zamanda sosyal bir olgu (Sencer, 1999, s. 13) olduğu sonucuna ulaşırız. Sosyal bir olgu özelliğine sahip olan din, sosyal yapıların istikrarlı ve dengeli olmasında da önemli rolleri üstlenmektedir. Bütünleşmiş bir sosyal yapının dengeli olmasında din fenomeninin içeriği önemli bir işlev görmektedir.

Toplumsal yapılar üzerinde dinin belirgin sosyal etkileri ve bu kapsamdaki geniş fonksiyonel özellikleri mevcuttur. Örneğin din, sosyal yapı unsurlarının sabit kalması veya korunmasında işlevsel olmaktadır (Mardin, 1992, s. 65). Dinin muhafazakârlık işlevinden yola çıkarak toplumsal hayatta kargaşa, isyan ve savaşların ortaya çıkmasındaki engelleyici özelliklerine dikkat çeken Okumuş, başka bir âleme olan inancın, inanan çoğu kimseye haksızlıklar karşısında susmalarını karşılaştıkları haksızlıkların hesabını oradaki büyük mahkemelere bırakmaları konusunda ikna edici bir işlev gördüğünü ifade eder. Aynı zamanda bu durumun bu dünyada sosyal ve siyasal düzen içinde pek çok kargaşa, isyan ve savaşın çıkmasını önleyici bir etkene sahip olduğunu belirtir (Okumuş, 2006, s. 109).

Din, insan hayatını düzenleyici temel bir olgudur. Bu anlamda toplumsal hayatın sürdürülmesinde anlamlandırılmasında ihtiyaç duyulan temel değerlerden biridir. Dinin bu özelliği toplumsal sahada bütünleyici bir fonksiyona sahiptir. Bireylerin hayatını, onları

içeren, ama aynı zamanda aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenlenir. Eğer çok kişi böyle bir düzenleyici ilkeyi paylaşırsa, bu şekilde verilen anlam çerçevesi dâhilinde birbirleriyle ilişkide bulunmaları mümkün hale gelir. Örneğin evlilik, çalışma hayatı, savaş gibi toplumların içinde görülen bu tarz sosyal davranışları yerine getiren bireylere çok daha büyük bir anlam ve değer atfedilir. Bu davranışların bir toplumda kurumsallaşma tarzı onları son tahlilde kâinatın kutsal düzeniyle ilişkiye sokan belirgin anlamlara bürünmüş olur (Okumuş, 2006, s. 109).

Sosyal bütünleşmede de dinin belirgin fonksiyonlarından bahsedilebilir. Dini inanç ve pratikler, bireylerin değer yargılarını, normlarını ve davranış kalıplarını şekillendirerek, toplumsal etkileşimde referans noktası işlevi görür (Geertz, 2000, s. 146). Bir kısım dini ritüellerin belirli ortak fiziki alanlarda gerçekleştirilmesi bu konuda önemli örnekler içermektedir. Cuma namazı, yağmur duası, dini bayramlar gibi ritüeller toplumsal boyutta önemli sosyallik ya da sosyalleşme etkileri bırakmaktadır. Aynı şekilde din olgusu, insanlara yardımlaşma duygusu kazandırarak insanların birbirlerine yardım etmesinde, toplumsal boyutta etkileri görülen büyük felaketlerde ve sıkıntılı süreçlerde birbirlerine maddi ve manevi yönden destek olmalarında da işlev göyerek toplumun kaynaşması veya bütünleşmesine önemli katkılarda bulunur (Okumuş, 2006, s. 110).

Toplumbilim açısından dini ele aldığımızda genel olarak sosyal hayattaki belirli fonksiyonlarıyla belirginleşmektedir (Dönmezer, 1998, s. 241). Örneğin, Din toplumun istikrarı ve devam edebilmesi için yardım eder. Yeni dinler daima toplum üyelerine güç çevre şartları içinde varlığı sürdürme mücadelesi için cesaret vermişlerdir. Dindeki ritüeller insanların ruhi baskılardan sıyrılabilmeleri için bir kurtuluş yolu sağlar. Dini törenler, toplum dayanışmasını kuvvetlendirici araçlardır (Dönmezer, 1998, s. 243). Bütün bu özelliklerinden görüldüğü üzere temel toplumsal bir olay olan din, tarihsel ve toplumsal süreçler boyunca kültürel kimliğin inşasında merkezi bir unsur olarak varlık göstermiştir. Bu yönüyle de birçok toplumbilimcinin araştırma alanında önemli bir yer edinmiştir (Ozankaya, 1991, s. 99). Bu kapsamda, kültürlerarası etkileşim süreçlerinde din, hem iletişimi kolaylaştıran hem de zaman zaman çatışma potansiyeli taşıyan bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Farklı kültürel arka planlara sahip topluluklar arasında kurulan ilişkilerde, din kimi zaman ortak anlam dünyaları oluşturarak diyalog ve iş birliğini teşvik edebilirken, kimi zaman da farklılıkların vurgulanmasına neden olarak ötekileştirmeyi de beraberinde getirebilir.

Ayrıca, dinin ritüeller, semboller ve anlatılar yoluyla kültürel sürekliliği sağlaması, bireylerin aidiyet hissini güçlendirmekte ve kimliklerini koruma motivasyonunu artırmaktadır (Tanrıverdi, 2018, s. 2). Bu durum, kültürlerarası temaslarda karşılıklı anlayışın geliştirilmesini hem zorlaştıran hem de kolaylaştıran dinamikleri beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, kültürlerarası etkileşimde dinin rolünü analiz etmek, sadece teolojik ya da bireysel düzeyde değil, aynı zamanda sosyolojik, antropolojik ve iletişimsel boyutlarıyla ele alınması gereken çok katmanlı bir konudur.

Dijital Ortamda Dini Bilgi Arayışı: Sanal Din ve Sanal Dini Topluluklar

Bireyin fitrî dini eğilimlerini, duygularını sezgilerini içinde barındıran (Gürses, 2019, s. 129) dini yaşantılar tabii olarak inanç eyleminden sonra bireyin hayatında kendini gösterebilmektedir. Dinle ilgili yoğun duygu durumundan daha çok dinde samimiyet ölçüsüyle (Aydın, 1987, s. 72) anlatılabilecek dini yaşantı kişiden kişiye farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir.

İnternet, dini yaşantılarla ilgili çeşitli bilgileri, kaynakları ve uygulamaları sunan geniş bir platformdur. Bu teknolojiyle birlikte Kuran, İncil, Tevrat ve diğer kutsal metinlerin çevrimiçi sürümlerine erişmek mümkün hale gelmiştir. Dinî metinler, hadisler, dua kitapları, ibadet rehberleri gibi çeşitli dinî içerikleri kullanıcıya sunan çok kapsamlı bir dijital kaynak havzası yine bu teknoloji ile ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda internet üzerinden yayınlanan çeşitli uygulamalar ve web siteleri, kullanıcıların ibadet ve dini ritüellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır (Namaz, 2024). Dijital dua uygulamaları, namaz vakitleri bildirimini sağlayan uygulamalar, online dua toplulukları ve çevrimiçi ibadet rehberleri gibi uygulamalar bu kapsamda önemli örnekleri barındırmaktadır.

İnternet üzerinde birçok dini eğitim materyali, seminer kaydı ve çevrimiçi kurs bulunmaktadır. Dini konularda uzmanlar tarafından sunulan çevrimiçi dersler, dini bilgi edinmek isteyenler için faydalı kaynaklar olabilmektedir. Sosyal medya platformları ve dini web siteleri, insanların benzer inançlara sahip kişilerle etkileşime girmesini sağlamaktadır. Çeşitli sanal dinî topluluklar ve forumlar, farklı dinî konuları tartışmak, yardımlaşmak ve bilgi paylaşmak için bir araya gelen insanların etkileşim içinde olduğu sanal alanların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır (Grant vd., 2019, s. 5). Özellikle pandemik koşulların belirgin etkileriyle toplumsal alanda etkin olduğu süreçlerde, birçok dinî topluluk çevrimiçi ibadet hizmetleri ve etkinlikler düzenlemiştir. İnternet üzerindeki çeşitli platformlar aracılığıyla, insanlar dinî topluluklarına bağlı kalarak çeşitli ibadet hizmetlerine ve etkinliklere katılabilmektedir.

İnternet, dini konularda yapılan söylemleri, vaazları ve dini ilahileri içeren birçok video ve ses kaydını içermektedir (Grant vd., 2019, s. 167). YouTube gibi platformlar, insanların çeşitli dini içerikleri izlemelerine ve dinlemelerine olanak tanır. İnternet üzerinde dini yaşantılarla ilgili bu ve benzeri birçok kaynak bulunmaktadır. Bu alanda bilgi edinimi amacıyla hareket eden kullanıcının, elde ettiği bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği ile ilgili denetimsel mekanizmaların kısıtlı olması bu alandaki önemli sınırlılıklardan biri olmaktadır.

Dijital ortamdaki dini çalışmalar, farklı dini konulardaki içerik çeşitliliği kullanıcıya inancıyla ilgili bilgi edinme konusunda büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Kişiler artık internet aracılığıyla müntesip oldukları inanç sistemine ait kaynaklara, metinlere, videolara ve ses kayıtlarına daha kolay erişebilmektedir. Ülkemizde de bu konuda yapılan çalışmaların iki önemli tarafı bulunmaktadır. Bu kapsamda resmi kanallardan (Diyanethaber, 2023) yapılan çalışmaların yanı sıra sivil kuruluşlar tarafından da yapılan birçok çalışmadan söz etmek mümkündür. Bunun dışında küresel ölçekte de birçok dinin resmi web siteleri ve mobil uygulamaları vardır. Bu platformlar üzerinden kutsal metinlere, dua kitaplarına, dini öğretilere ve ibadet saatlerine erişim mümkündür. YouTube gibi video paylaşım platformları, çeşitli dini konular hakkında eğitim videoları da sunmaktadır. Bu videolar, tefsirlerden dini pratiklere, ilahilere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu alanda etkin olarak kullanılacak ve dini konuları ele alan podcast'ler dinleyicilere, dinî düşünceleri tartışma ve inceleme fırsatı vermekle birlikte bu tür kaynaklar, dinleyicisini mekân ve zaman sınırlılıklarına takılmadan önemli imkânlar sağlamaktadır. Artık günümüzde kutsal metinlerin çevrimiçi sürümleri, dini eğitim materyalleri, ilahiler ve dualar gibi çeşitli dini kaynaklara herhangi bir yerden herhangi bir zamanda erişim mümkündür (Haberli, 2014, s. 77).

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tefsir, hadis, siyer ve akaid gibi birçok alanda çevrimiçi eğitim platformları bulunmaktadır. Bu platformlar aracılığıyla

kullanıcı dini konularda çeşitli kurslara katılım sağlayabilmektedir (Diyanet Kursları, 2025). Facebook, X, Instagram gibi sosyal medya platformlarında birçok dinî lider, âlim ve topluluk, günlük tavsiyeler, alıntılar ve dini bilgi paylaşımları yapmaktadır. İnternetin sunmuş olduğu imkânlar çerçevesinde birçok dini forum ve tartışma grubu bu alanda varlık göstermiştir. Bu platformlar, dinî konular hakkında düşüncelerini paylaşmak, sorular sormak ve diğer inananlarla etkileşimde bulunmak için kullanıcılara farklı bir zemin imkânı oluşturmaktadır. Bu etkileşimin diğer bir yüzünde ise sanal dini toplulukların oluştuğundan bahsetmek mümkündür. Bu topluluklar belirli konularda bir kısım ritüelleri dahi ortak bir platformda icra ettikleri ve bunun yeri geldiğinde süreklilik kazandığı görülmektedir.

İnternet teknolojisinin gelişmesiyle birlikte toplumsal sahada yapılan çalışmaların kapsamı da genişlemiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda dijitalleşme sürecinin toplumlar üzerindeki etkileri özellikle kültürel ve değerler alanındaki yansımalarıyla birçok araştırmacının ilgi alanına girmiştir (Haberli, 2019, s. 309). Bu çalışmalar esas alındığında özellikle dijital sürecin dini alandaki incelemelerinde karşımıza “Sanal Din” kavramı çıkmaktadır (Alıcı, 2022, s. 255). İnternet ve diğer dijital medya araçlarının dini inançlar, uygulamalar ve deneyimler üzerindeki etkilerini ifade etmek için kullanılan bu kavram, insanların internet veya bir kısım çevrimiçi platformlar aracılığıyla dini içeriklere erişmesi, dini topluluklarla etkileşime girmesi ve dini pratiklerini dijitalleşmesi şeklinde de ifade etmek mümkündür. (Haberli, 2019, s. 311). Bu bağlamda internet üzerindeki çeşitli platformlar, dini toplulukların sanal olarak bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Çevrimiçi dua toplantıları, ibadet hizmetleri, dini sohbetler ve tartışmalar gibi etkinlikler, dini toplulukların sanal ortamda etkileşimde bulunmasına yardım etmektedir (Bellar & Campbell, 2023, s. 65).

Farklı kültürlerden bireyleri bir araya getiren İnternet üzerindeki çeşitli forumlar, bloglar ve sosyal medya grupları, insanların dini konularda bilgi edinmeleri ve tartışmalarına olanak tanımaktadır. Bu platformlar, dini eğitim materyalleri, teolojik tartışmalar ve dini felsefi düşüncelerin paylaşılmasını sağlamaktadır. Dijital medya, kullanıcıların çevrimiçi olabilecekleri ve aktif düşünebilecekleri alan yaratmaktadır. Sosyal medya ve bloglar gibi etkileşim alanları, insanlara dini bir topluluk veya kuruluşun belirlenmiş sınırlarının dışında, dini inançları hakkında konuşabilecekleri ve benzer düşüncelere sahip inananların takipçi kazanabilecekleri alanlar ve imkânlar sunmaktadır. Bu anlamda otoritenin değişmesi diğer bir ifadeyle X ve blog gibi platformların kullanımı sayesinde kullanıcı sosyal medyada paylaşım yaparak din ve dinle ilintili alanlarda tartışabilecek ve paylaşımlarda bulunabilecek olanaklar elde edebilmektedir (Bellar & Campbell, 2023, s. 78).

Sanal din kavramı, dijital çağın dini deneyimleri nasıl değiştirdiği ve dini uygulamaların internet ve diğer dijital platformlar aracılığıyla nasıl dönüştürüldüğü üzerine yapılan araştırmaları da içermektedir. Bu, geleneksel dini pratiklerin ve toplulukların dijital ortama nasıl uyum sağladığı ve insanların dini inançlarını nasıl dijitalleştiği üzerine çalışmaları da kapsayabilmektedir.

Dijital alandaki teknolojik gelişim beraberinde kişilerin bilgiye erişim pratiklerinde köklü dönüşümler getirmiştir. Bu dönüşüm, dini bilgi arayışını da önemli ölçüde etkilemiştir. Geleneksel dini otoritelerin ve yüz yüze dinî eğitimin yerini, giderek dijital mecralar üzerinden edinilen bilgi kaynakları almaya başlamıştır. İnternet, sosyal medya platformları, dijital kütüphaneler ve çevrimiçi vaazlar aracılığıyla bireyler, dini konulara ilişkin çeşitli içeriklere kolaylıkla ulaşabilmektedir (Campbell H. , 2013, s. 2-3). Ancak bu çeşitlilik, beraberinde bilgi kirliliği, otorite sorunu ve yorum farklılıkları gibi bazı

epistemolojik problemleri de gündeme getirmektedir (Bunt, 2018, s. 141). Dijital ortamda sunulan dini içeriklerin doğruluğu, kaynak güvenilirliği ve yorumların mezhepsel ya da ideolojik yönelimleri, bireylerin dinî bilgiyi değerlendirme ve içselleştirme süreçlerinde belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla dijital ortamda dini bilgi arayışı, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda dini otorite, bilgiye güven ve bireysel dindarlık gibi alanlarda da yeniden düşünülmesi gereken bir paradigma kaymasını ifade etmektedir (Cheong, 2013, s. 72).

Dijitalleşmenin dini bilgi üzerindeki etkisi, sadece bilginin sunumu ve erişimiyle sınırlı kalmayarak aynı zamanda bireylerin dinî aidiyet, anlayış ve pratiklerini de dönüştürmektedir. Özellikle genç kuşaklar, geleneksel dinî kurumların sunduğu bilgileri yeterli görmemekte; bireysel sorgulama, yorumlama ve alternatif görüşlere ulaşma isteğiyle dijital mecralara yönelmektedir (Echchaibi, 2013, s. 193). Bu bağlamda dijital ortam, dinî bilginin demokratikleştiği bir alan olarak da değerlendirilebilir. Zira herkesin içerik üreticisi konumuna gelebilmesi, dinî bilgiyi belirli otoritelerin tekelinden çıkararak çok sesliliğe alan açtığı söylenebilir. Ancak bu durum, aynı zamanda dinî bilginin standartlarının belirsizleşmesi ve bireysel yorumların otantik dini gelenekle çelişme riskini de beraberinde getirebilmektedir.

Dijital ortamda dinî bilgi arayışı, aynı zamanda bireylerin dini kimliklerini inşa etme süreçlerini de etkileyebilmektedir. Sosyal medyada karşılaşılan dini içerikler, yalnızca bilgi edinme değil, aynı zamanda aidiyet oluşturma, dini kimlik beyanında bulunma ve dini duyguları paylaşma işlevi de görmektedir. Bu durum, dinin kamusal alandaki temsiline dair yeni bir boyut kazandırmakta; dijital dinî pratikler bireysel ve toplumsal dindarlığın yeniden tanımlanmasına katkı sunmaktadır (Campbell H. , 2013, s. 13). Ancak bu süreç, dijital dini aktivizmin yüzeysel bilgiyle sınırlı kalması, gösterişe dayalı dindarlık biçimlerinin yaygınlaşması ve dinî bilginin popüler kültürle iç içe geçmesi gibi riskleri de içerebilmektedir.

Bu bağlamda, dijital ortamda dini bilgi arayışını anlamak ve değerlendirmek için disiplinler arası bir yaklaşım gereklidir. İlahiyat, sosyoloji, iletişim bilimleri ve dijital medya çalışmaları, bu çok katmanlı olgunun analizinde birbirini tamamlayıcı perspektifler sunabilir. Bu bağlamda, dijital dini içeriklerin hem teknik hem de teolojik açıdan denetlenebilirliğine yönelik mekanizmaların geliştirilmesi gerekebilecek ve bunun ileriki süreçlerde kullanıcıları için önemli bir farkındalık safhası olacağını söylemek mümkündür.

Dijital ortamlar temel özellikleriyle ele alındığında en önemli işlevleri arasında değerlendirilebilecek tarafı, kullanıcılarına önemli sosyalleşme alanları oluşturmasıdır. İnsanlar artık internet aracılığıyla dinlerine ait kaynaklara, metinlere, videolara ve ses kayıtlarına kolayca erişebilmelerinin yanı sıra aynı inancı paylaştıkları farklı coğrafyalardan farklı kültürlerden kişilerle iletişime geçmeleri ve bu kanallar aracılığıyla görüş ve fikirlerini belirtmeleri mümkün olabilmektedir (Haberli, 2014, s.92).

Küresel ölçekte bunun ilk örneklerini sunabilen ve bu kapsamdaki etkinliğiyle ön plana çıkan Kiliselerden söz edilebilir. İnternet teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte bu alanda faaliyet gösteren farklı birçok dinin resmi web siteleri ve mobil uygulamaları ortaya çıkmıştır (Campbell H. , 2003, s. 1025). Bu platformlar üzerinden kutsal metinlere, dua kitaplarına, dini öğretilere ve ibadet saatlerine erişim mümkün olabilmektedir. YouTube gibi video paylaşım platformları, kullanıcılarına çeşitli dini konular hakkında eğitim videoları da sunarak bu alanda öne çıkan platformlar arasında yer edinmiştir. Bu platform üzerinden yayına sunulmuş çeşitli videolar, kapsam olarak farklı dini pratiklere önemli ölçüde yer verebilmektedir. Bu alanda etkin olarak kullanılacak ve dini konuları ele

alan podcast'ler dinleyicilere, dinî düşünceleri tartışma ve inceleme fırsatı sunmaktadır. Facebook, X, Instagram gibi sosyal medya platformlarında birçok dinî kurum-kuruluş, dinî lider, âlim ve topluluk, günlük tavsiyeler, alıntılar ve dini bilgi paylaşımları yapmaktadır. İnternette birçok dini eserin dijital biçimlerinin kullanıma sunulması mümkün olabilmektedir. Bu kütüphaneler genellikle kutsal metinlerden tefsirlere, dini edebiyattan akademik çalışmalara kadar çeşitli kaynaklardan oluşmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı @DiyanetDijital hesabının X platformundaki içerikleri, dijitalleşme sürecinin dini yaşantılara etkisini anlamada önemli örnekleri içerdiği görülmektedir (DiyanetDijital, 2025). Söz konusu hesapta sıkça ayet ve hadis paylaşımları yapılarak dini mesajların kısa sürede geniş kitlelere ulaşması sağlanmaktadır. Ahlaki değerleri, toplumsal dayanışmayı ve bireysel muhasebeyi teşvik eden mesajlara da yer verilerek toplumsal alanda dinin farklı bir izdüşümünün görünürlüğüne yer verilmektedir. Ayrıca bu paylaşımlarda metinle birlikte görsel içerikler de bulunmaktadır. Paylaşımlarda estetik bir tasarım kullanılarak görsel çekiciliğin artırıldığı bu durumun dijital platformların görsel odaklı doğasına uygun bir stratejiyi yansıttığı görülmektedir. Bu hesaptan yapılan paylaşımlar ve içerikte sunulan farklı bağlantılarla dijital alanın önemli fonksiyonel yönlerinden yararlandığı görülmektedir. Geleneksel yöntemlerle sınırlı olan erişim, sosyal medya aracılığıyla küresel bir boyuta taşınıyor. Bu durum kullanıcının ya da bilgi arayışındaki kişinin dini içeriklere ulaşımını kolaylaştırıyor. @DiyanetDijital hesabındaki paylaşımlara, kullanıcıların yorum yapması, paylaşması veya beğenmesi beraberinde etkileşimi teşvik ediyor. Bu durum, sanal bir dini topluluk oluşturarak bireylerin manevi bağlarını güçlendiriyor. Diyanet'in dijital yayın platformlarına bu hesaptan yapılan paylaşımlarda sık sık yapılan yönlendirmelerle kişinin metinle sınırlı kalmayıp çeşitli formatlara erişimi mümkün kılınmaktadır.

İnternetin kullanımıyla birlikte birçok dini forum ve tartışma grubu bu alanda varlık göstermiştir. Bu platformlar, dinî konular hakkında düşüncelerini paylaşmak, sorular sormak ve diğer inananlarla etkileşimde bulunmak için kullanıcılara farklı bir zemin imkânı oluşturmaktadır. İnternet platformları üzerinden yayınlanan paylaşımlar, yalnızca bireysel değil, kolektif bir deneyimi de mümkün hale getirmesi durumu sanal "cemaatlerin" oluşmasına yol açmıştır. Bu cemaatler yapıları itibariyle bazen geleneksel dinî kurumlara alternatif olurken bazen de onları tamamlayıcı bir rol oynamaktadır (Dawson, 2004, s. 79). Bu topluluklar belirli konularda bir kısım ritüelleri dahi ortak bir platformda icra ettikleri ve bunun yeri geldiğinde süreklilik kazandığı ifade edebilir (George, 2006, s. 62). Bu alanda etkin bazı web sitelerinden önemli örnekleri bulmak mümkündür (Theology Online, 2025). Sanal ortamlar bu anlamda dini kimlikleri ifade etmek ve aynı kimliğe mensup kişilerle bir araya gelmek için bir alan olma özelliğiyle ortaya çıkabilmektedir. Bu özelliklerin sanal dini topluluklara sosyal alanda popülerlik kazandırdığını söylenebilir (Campbell H. , 2013, s. 6). Özellikle modern toplumda dinî inançlar daha çok bireyselleşmiş ve kurumsal yapılar yerine kişisel deneyimlere dayanmaya başlamıştır (Helland, 2018, s. 5). Bu süreçte bireyler, sosyal medya, forumlar ve bloglar gibi araçlarla benzer inançlara sahip kişilerle dijital ortamda buluşmuşlardır. İnternetin toplumsal bağlılıklar yerine bireyselleştirilmiş maneviyatı teşvik edip etmediği konusunda tartışmalar olsa da bu ortamların sunduğu imkânlar çerçevesinde kullanıcı, farklı inanç geleneklerinden kutsal metinlere erişim sağlamakta, farklı dini gelenekleri de tanıyabilmektedir.

Sonuç

Geçen yüzyılın sonlarına doğru ülkemizde gelişen ve kısa süre içerisinde kullanımı yaygınlaşan internet teknolojisi birçok alandaki etkileriyle gündelik yaşamımızı olağanüstü ölçüde etkilemiştir. İletişim alanındaki yansımalarına odaklanıldığında interneti, günümüz toplumlarında kültürel değişim ve dönüşümün adeta öncüsü olarak kabul etmek mümkündür. Bu değişim ve dönüşümü bütünsel olarak kapsayan dijitalleşme süreci, insanlık için temel bir değer olan din ve dini alandaki izdüşümleriyle önemli ölçüde dikkat çekmiştir. Bu süreçte birçok dinin resmi web siteleri ve mobil uygulamaları hizmete sunulmuştur. Dini alanda görülen dijitalleşmenin dini çoğulculuğu artırarak farklı inançların görünürlüğünü güçlendirmiştir.

Günümüz dünyasında, fiziki mekân ve zaman sınırlılıklarını aşarak herhangi bir kullanıcının herhangi bir yerde zaman kısıtlamasına maruz kalmaksızın kutsal metinlere, dua kitaplarına ve dini öğretilere erişmesi mümkün olmaktadır. Bu bağlamda video paylaşım platformlarında, çeşitli dini konular hakkında verilen eğitim videolarına herhangi bir zamanda ulaşmak ve sınırsız faydalanmak olanaklı hale gelmiştir. Bu videolar, tefsirlerden dini pratiklere, ilahilere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu alanda etkin olarak kullanılacak ve dini konuları ele alan web siteleri oluşturulmuş, kullanıcılarına dinî düşünceleri tartışma ve inceleme fırsatı sunmuştur. İnternet teknolojisinin etkin kullanımı çeşitli sosyal platformlara olan ilginin belirgin bir şekilde artmasını beraberinde getirmiştir. Bu platformlarda birçok kişi, dinî lider ve topluluk, günlük tavsiyeler, alıntılar ve dini bilgi paylaşımları yapabilmektedir. Çevrimiçi araçların bu ölçekte etkin kullanımı, toplumsal hayatı birçok farklı yönden etkilemiştir. Bu bağlamda sanal topluluklar bu sürecin en belirgin yansıması olarak görülebilir. Sanal dinî topluluklar; bireysel inançların dijital ortama taşınması, küresel erişim olanakları, çevrim içi etkileşimler ve dijital araçların sunduğu yeni ifade biçimleriyle şekillenmektedir. Bu yapılar, geleneksel dinî topluluklarla bazı noktalarda benzerlik gösterse de, yeni medya ortamlarının sunduğu esneklik ve bireyselliğin etkisiyle özgün bir form kazanmıştır. Ayrıca internette birçok dini eserin dijital biçimlerinin yer aldığı devasa e-kitap kaynakları bulunmaktadır. Bu kütüphaneler, genellikle kutsal metinlerden tefsirlere, dini edebiyattan akademik çalışmalara kadar çeşitli kaynaklar sunmaktadır. Kullanıcıların kolaylıkla erişim sağladığı bu alanlar, geleneksel dini bilgi edinme kalıplarını değiştirmiş muhataplarına kısa süre içinde birçok farklı kaynaktan araştırma ve inceleme yapmasına imkân sağlamıştır.

Bütünsel olarak internet bu yönleri ele alındığında önümüzdeki süreçte din ile ilgili başlıkların sanal ortamlarda daha aktif olabileceği ifade edilebilir. Özellikle yapay zekâ sistemlerinin de etkisinin belirginleşmesiyle birlikte bu alanda da yeni formatlarla karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır. Ancak dijitalleşme sürecinin dini yaşamı tüm yönleriyle dijitalleştireceğini beklemek, uzak bir ihtimal olarak gözükmektedir. Bilhassa dindeki belirli ritüellerin, inanların iç dünyasında bıraktığı etkileri düşünüldüğünde, sanal ortamlardaki gerçekleşen biçimleriyle aynı etkiyi sağlayamayacağını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Alicı, M. (2022). Metafizik Kutsallıktan Sanal Gerçekliğe: Dijital Din. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 253-278.
- Aydın, M. (1987). *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay.
- Bellar, W., & Campbell, H. (2023). *Digital Religion: The Basics*. New York: Routledge.
- Bunt, G. (2018). *Hashtag Islam: How Cyber-Islamic Environments Are Transforming Religious Authority*. North Carolina: University of North Carolina Press.
- Campbell, H. (2003). Online Communities, Religious. K. Christensen, & D. Levinson içinde, *Encyclopedia of Community: From the Village to the Virtual World* (s. 1027-1028). California: Sage Publications.
- Campbell, H. (2013). The Rise of The Study of Digital Religion. H. A. Campbell içinde, *Digital Religion Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (s. 1-22). London: Routledge.
- Campbell, H. A. (2010). *When Religion Meets New Media*. New York: Routledge.
- Cheong, P. (2013). Authority. H. Campbell içinde, *Digital Religion Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (s. 71-87). London: Routledge.
- Dawson, L. (2004). Religion and the Quest for Virtual Community. D. Cowan, & L. Dawson içinde, *Religion Online: Finding Faith on the Internet* (s. 75-89). New York: Routledge.
- Diyanet Kursları*. (2025, 03 06). Diyanet: <https://dibbys.diyamet.gov.tr/EHYS/KurumDisi/AcilanKurslarListesi.aspx> adresinden alınmıştır
- DiyanetDijital*. (2025, 05 12). X: <https://x.com/DiyanetDijital> adresinden alınmıştır
- Diyanethaber*. (2023, 10 13). Diyanethaber: <https://www.diyanethaber.com.tr/uzaktan-kuran-i-kerim-ogretim-programi-basvurulari-basladi> adresinden alınmıştır
- Dönmezer, S. (1998). *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Echchaibi, N. (2013). Alt-Muslim Muslims and Modernity's Discontents. H. A. Campbell içinde, *Digital Religion Understanding Religious Practice in New Media Worlds* (s. 191-196). London: Routledge.
- Geertz, C. (2000). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, Inc.
- George, S. E. (2006). *Religion and Technology in the 21st Century: Faith in the E-World*. London: Information Science Publishing .
- Grant, A. E., Sturgill, A., Chen, C. H., & Stout, D. (2019). *Religion Online: How Digital Technology Is Changing*. Santa Barbara, California: Praeger.
- Gürses, İ. (2019). Dini Tecrübenin Bilimsel Değeri. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 498-513.
- Haberli, M. (2014). *Sanal Din-Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla internet ve Din*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Haberli, M. (2019). Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 307-315.
- Helland, C. (2018). Online-religion/religion-online and virtual communitas. *Religion and the internet; Volume 3: Research methods and theories in digital religion studies*, 3-20.

Mardin, Ş. (1992). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Namaz. (2024, 03 12). Diyanet: <https://namaz.diyamet.gov.tr/namaz/#giris.html> adresinden alınmıştır

Okumuş, E. (2006). *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Ozankaya, Ö. (1991). *Toplumbilim*. İstanbul: Cem Yay.

Sencer, M. (1999). *Dinin türk Toplumuna Etkileri*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

Tanrıverdi, H. (2018). Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 595-601.

Theology Online. (2025, 02 24). Theology Online: <https://www.theologyonline.com/> adresinden alınmıştır

Wach, J. (1999). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İfav Yay.